

PROFESIONALNA UDRUŽENJA BOŠNJAČKE VJERSKE INTELIGENCIJE I NJIHOVA GLASILA U AUSTROUGARSKOM RAZDOBLJU

Edin VELADŽIĆ

Sažetak

Udruženja kao savremena forma društveno-političkog aktivizma kod vjerske inteligencije Bošnjaka javljaju se početkom 20 stoljeća. Tada su formirana dva udruženja pod imenom Muslimansko muallimsko i imamsko društvo za Bosnu i Hercegovinu (1909) i Organizacija bosanskohercegovačke ilmije (1912). Ubrzo je došlo do njihovog ujedinjenja u Udruženje bosanskohercegovačke ilmije, odnosno Džemijeti-ilmije (2012). Bošnjačka vjerska inteligencija tog vremena se pokazala vrlo aktivnom, nastojala je artikulirati svoje interese na različite načine, a u javni prostor izlazi sa jasnim stavovima vezanim za aktuelne vjerske, socijalne, kulturne i društvene-političke teme. Udruženja su uživala značajnu podršku bošnjačke javnosti. U većim centrima su osnovane podružne organizacije, a posebno je vrijedno izdvojiti da su, uglavnom redovno, izdavali i svoja javna glasila: Muallim, Misbah i Yeni Misbah.

Ključne riječi: udruženja, ulema, inteligencija, društvo, Bošnjaci, austrougarsko razdoblje, ilmija, mualimi, imami, šerijatske sudije.

Osnivanje udruženja predstavlja savremeni način organiziranja i djelovanja radi ostvarivanja ciljeva određenih interesnih grupa. Ovakav oblik društvenog angažmana vjerske inteligencije Bošnjaka prvi put susrećemo početkom XX stoljeća. Vrlo je znakovito i zanimljivo sagledavanje konteksta u kojem se formiraju ova udruženja, kao i proučavanje aktivnosti i profilacija istih, posebno u sferama društveno-političkog angažmana.

Mala i neredovna primanja većine službenika Islamske zajednice finansiranih iz vakufskih sredstava, a to su muderisi, mualimi, imami, mužjini, mutavelije i još neki drugi činovnici, dovela su ovaj društveni sloj u izuzetno težak materijalni položaj. To je za posljedicu imalo sve veće nezadovoljstvo u krugovima vjerske inteligencije. Imajući u vidu da su u najvećem broju bili angažirani na poslovima prosvjete onda postaje lakše razumljivo u kojoj mjeri se loš egzistencijalni položaj mogao negativno odraziti na primarne aktivnosti muderisa, mualima i imama. O izuzetno niskom nivou vjerske prosvjete kod Bošnjaka početkom XX stoljeća bilo je riječi i na sjednicama Muslimanskih konferencija održanih 1901. i 1908. godine.¹ U prilog tome govore i zapažanja Mehmeda Džeamludin ef. Čauševića, koji je kao član Ulema-medžlisa u periodu 1906-1908. godine posjetio mnoga mjesta po Bosni i Hercegovini s ciljem da se uvjeri u stvarno stanje islamskog obrazovanja na terenu.² Spoznaja je bila više nego poražavajuća, a kao jedan od uzroka tome vidio je u izuzetno teškom materijalnom položaju mnogih mualima i imama. Dakle, onih koji su u prvom redu bili zaduženi za vjersko-prosvjetnu aktivnost.

Radi uspješnije borbe za poboljšanje materijalnog položaja i adekvatniji tretman u društvu ukazala se potreba za jedinstvenijim nastupom ovog dijela uleme. Kao jedna od mogućnosti da se nešto više uradi na tom planu pojavila se ideja oko osnivanja društva koje bi okupljalo mualime i imame, i preko kojeg bi se profilirale njihove zajedničke potrebe, zahtjevi i interesi. Prvi organizovani pokušaj borbe za poboljšanje materijalnog položaj ovog najbrojnijeg dijela muslimanske inteligencije uslijedio je nakon što su se mualimi mektebi-ibtidajia sa

imamima i vjeroučiteljima narodnih osnovnih škola udružili i oformili svoju organizaciju.³

Inicijativa za osnivanje jednog ovakvog društva za zastupanje interesa imamskog i mualimskog staleža potekla je od Mehmeda Dž. Čauševića nakon pomenutog putovanja po Bosni. Inicijativni odbor na čelu sa hfz. Mehmedom Ali ef. Dukatarom izradio je Pravila Muslimanskog mualimskog i imamskog društva za Bosnu i Hercegovinu i predao ih nadležnim vlastima na odobrenje. Odobrenje za rad društva Zemaljska vlada je dala 26. avgusta 1909. godine. Ciljevi osnivanja društva pomenuti su u članu 2. Pravila društva u kojem stoji da je "zadaca društva da sve muallime, vjeroučitelje narodnih osnovnih škola i imame u Bosni i Hercegovini udruži u jednu cjelinu te da udruženim snagama rade na razvijanju njihove staleške svijesti, na unapređenju mekteba i nastave, kao i na valjanom uzgajanju podmlatka". Zatim da rade na stvaranju i potpomaganju mirovinskog fonda za muslimanske muallime, vjeroučitelje osnovnih škola i imame, na pružanju pomoći njihovim udovicama i siročadima, i na kraju posebno se ističe potreba zajedničkog zalaganja da se položaj i materijalno stanje muallima, vjeroučitelja u osnovnim školama i imama poboljša. U istom članu je naglašeno da se iz društva isključuje svaka politika. Pravilama društva predviđeno je da Glavni odbor po mogućnosti pokrene jedan stručni list za imame, vjeroučitelje i imame koji bi zastupao njihove interese. Odbor bi bio zadužen da daje pravac listu i postavlja glavnog urednika. Konstituirajuća skupština Muslimanskog muallimskog i imamskog društva za Bosnu i Hercegovinu održana je u Sarajevu 11. septembra i na njoj je izabran Glavni i Nadzorni odbor društva. Za predsjednika Glavnog odbora izabran je Murad Hulusi ef. Hajrović, a za predsjednika Nadzornog odbora imenovan je hfz. Mehmed Ali ef. Dukatar.⁴

Vijest o osnivanju društva imala je veliki odjek i naišla je na odobravanje ne samo među imamima, muallimima i drugim članovima ilmijanskog staleža, već i u širim krugovima muslimanske javnosti. To je vidljivo i po brojnim pismima podrške koja su pristigla na adresu Glavnog odbora, a u kojima se toplo pozdravlja početak djelovanja društva. Tim povodom u listu Tarik objavljen je članak pod naslovom "Pomozite Muallimskom i imamskom

1 O problemu unapređenja prosvjete kod Muslimana bilo je dosta govora i na osamnaest sjednica islamske prosvjetne ankete održanih u periodu 20.12.1910. - 2.01.1911. godine, Sve zapisnike štampala je Islamska dionička štamparija, Uredio: Dr. Hamdija Karamehmedović, Sarajevo 1911.

2 Muhamed Pandža, Merhum Džemaludin Čaušević, u: *Reis Džemaludin Čaušević*, Knj. 1, (Priredili: E. Karić, M. Demirović), str. 167.

3 Ponovno i posebno udruženja naših mualima, *Biser*, br. 2, Mostar 1918, str. 16.

4 *Tarik*, 16. septembar 1909, II, br. 5, str. 80.

društvu" u kojem se ističe značaj i važnost mualimskog i imamskog staleža za muslimansko društvo jer oni podučavaju djecu o vjeri i vjerskim propisima, kao što su i njihovi predvodnici u vršenju ibadeta. Pozvani su svi muslimani da budu svjesni te činjenice i da se zbog toga sa posebnim poštovanjem odnose prema ovom staležu. Zbog činjenice da su oni vrlo slabo plaćeni pozvani su svi da pomognu društvu koje ima veliku zadaću, a to je da muslimansku djecu upute u dobro poznavanje islama.⁵

Prema ranije usvojenim pravilima Društva u svim okružnim centrima (Sarajevo, Mostar, Travnik, Banja Luka, Bihać, Tuzla) trebalo je oformiti pododbore Društva. To je i učinjeno u prvoj godini djelovanja u kojoj se Društvo pokazalo vrlo aktivnim. Pored osnivanja pododbora u okružnim centrima, izvršene su sve pripreme za pokretanje glasila Društva kojim bi se zadovoljile društvene potrebe za postojanje jednog strukovnog lista. Ova aktivnost ima posebnu težinu, ako se uzme u obzir da je list Tarik, vrlo blizak ovom staležu, prestao izlaziti 1910. godine. Stoga je već na prvoj redovnoj godišnjoj skupštini, održanoj 4. augusta 1910. godine, zaključeno da se pokrene javno glasilo Društva pod nazivom Muallim. Za prvog urednika imenovan je Muhamed Seid ef. Serdarević koji je kod svijuju uživao puno povjerenje, uz očekivanje da će moći pravilno profilirati list i na ispravan način opravdati svrhu njegova pokretanja. Prvi broj lista pojavio se u oktobru 1910. godine, kao dvobroj za taj i naredni mjesec. Izlazio je u naredne tri godine, redovno, svaki mjesec na 16 strana. Štampan je arapskim slovima na bosanskom jeziku, a samo poneki članak je bio i na turskom. Članke na turskom jeziku uglavnom je pisao Mehmed Dž. Čaušević ili sam urednik. Pored društvenih vijesti u listu su objavljivani članci i rasprave o savremenoj mektepskoj nastavi, o povijesti islama, vijesti iz islamskog svijeta, kao i drugi tekstovi koji su tematski povezani sa islamskim disciplinama. Saradnici lista najčešće su bili muallimi. Među najkativnijima autorima bio je urednik Serdarević koji je u nekoliko slučajeva polovinu broja sam ispunjavao svojim tekstovima. Neki od brojeva imali su i "Dodatak" od po nekoliko stranica štampanih latinicom, a donose uglavnom informacije o radu Glavnog odbora Društva.⁶

5 Pomozite Mualimskom i imamskom društvu, *Tarik*, 16. oktobar 1909, god. II, br. 6, str. 91-92.

6 Fazileta Hafizović, *Muallim 1910-1913*, u: *Bibliografija književnih priloga u listovima i časopisima Bosne i Hercegovine 1850-1918*, Tom IV, Institut za književnost, Sarajevo 1991, str. 245.

U tekstu objavljenom povodom izbora Mehmeda Dž. Čauševića za reisu-l-ulemu, uz izraze pune podrška novom vjerskom poglavaru od strane imamskog i mualimskog staleža, navedene su i osnovne aktivnosti Društva, a odnose se na poboljšanje materijalnog položaja njegovih članova. Posebno je istaknuta aktivna korespondencija Glavnog odbora sa vjerskim i državnim organima u kojoj se tražilo poduzimanje mjera na poboljšanju materijalnog stanja imama i mualima, stalnost u poslu, to jest da se bez opravdanog razloga ne premještaju iz mjesta u mjesto, da se svršeni Daru-l-mualimina namještaju u reformirane mektebe, a kad je aktualizirano pitanje sekretara u muftijstvima zatraženo je da oni budu iz redova mualima. Ovaj zahtjev je vlast kasnije i ispoštovala postavljajući isključivo svršeničke Daru-l-mualimina na te položaje. Ova i slična pitanja su redovno bila na dnevnom redu godišnjih skupština Udruženja i oko njih su se uvijek vodile žustre rasprave, često popraćene izrazima nezadovoljstva sa onim instancama uprave odakle su najviše očekivali razumijevanje i podršku. Izvještaji i informacije o pomenutoj problematici redovno su objavljivane u glasilu "Muallim".⁷

Posebno je važno skrenuti pažnju na jednu akciju koju je ovo Društvo poduzelo 1910. godine, a odnosi se na intenziviran proces iseljavanja Bošnjaka u Osmansko carstvo. Ulema iz ovog Društva vrlo aktivno se uključila u zaustavljanje iseljavanja. Glavni odbor je tim povodom izdao Okružnicu upućenu svim svojim članovima u kojoj se detaljno izlaže smisao hidžre općenito, uz ukazivanje na dalekosežne posljedice hidžre muslimana iz Bosne i Hercegovine. Ponuđene su i smjernice na koji način svaki član Društva treba djelovati na obrazlaganju negativnih posljedica hidžre. U Okružnici je posebno istaknuto da je seoba ubitačna ne samo za one koji iseljavaju, već je od velike štete i za sve koji ostaju. Rukovodstvo Društva upozoravalo je na važnost jedinstva i očuvanja brojnosti muslimanskog naroda, jer jedino tako može osigurati zaštitu svojih interesa i isposlovati svoja prava, čime se osigurava bolji status za cjelokupnu bošnjačku zajednicu. Naglašena je sveta islamska dužnost svakog muslimanskog rodoljuba da svim silama radi na suzbijanju seobe. Posebno je istaknuto da je to obaveza uleme, u prvom redu mualima i imama.⁸

7 *Spomenica o 20-godišnjici postojanja udruženja ilmije u SR Bosni i Hercegovini*, (ur. Husein Đozo), Sarajevo 1971. str. 13.

8 O ovom pitanju vidjeti i dva članka objavljena u listu *Tarik*, 13.1.1910, god. II, br. 9, "Hidžret!?", str. 129, Baš je hodža i po!, str. 133.

Okružnicom je rukovodstvo Društva demonstriralo svoju punu svijest o poteškoćama u koje su zapali Bošnjaci nakon aneksije. Glavni odbor Društva apelovao je na sve mualime i imame da svom svojom snagom i autoritetom porade na suzbijanju ove pogubne pošasti, posebno u mjestima gdje je iseljenički pokret već dobro bio uhvatio maha. Tražili su od svojih članova da koriste svaku priliku da odvrte ljude od hidžre i da u tu svrhu posebno iskoriste vazove u džamijama, u kiraethanama, na okupljanjima muslimanskih društava, kao i na svim ostalim mjestima gdje se okupljaju Bošnjaci. S obzirom da je postojala opasnost da imami i mualimi koji bi se energičnije zauzeli protiv iseljavanja budu etiketirani kao saradnici vlasti, u Okružnici se upozorava da hodže moraju pokazati odvažnost i hrabrost u ovom slučaju i bez obzira na moguće optužbe da ne žale truda da odu u svako selo i mjesto gdje se god pojave slučajevi da se Bošnjaci spremaju na iseljavanje i da ih pokušaju odgovoriti.⁹

U Okružnici se sugerira da se svima onima koji namjeravaju činiti hidžru detaljno obrazloži kada i pod kakvim okolnostima je hidžra dozvoljena, da se upoređi situacija poslanika Muhameda a.s. i njegovih ashaba kada su oni bili primorani hidžru učiniti, te da se kroz takav pristup jasno ukaže da se bosanskohercegovački muslimani ne nalaze u prilikama koje im nalažu hidžru. Također, da se jasno kaže da živjeti pod vlašću nemuslimanskog vladara ne predstavlja nikakav grijeh i da to ne može biti razlog za hidžru. U daljem tekstu Okružnice navedeni stavovi se detaljno obrazlažu i potkrepljuju ajetima iz Kur'ana i primjerima iz života poslanika Muhameda a.s. i njegovih ashaba, odnosno općenito primjerima iz prošlosti islama i muslimana. Jedna od dezinformacija koja se pronosila među Bošnjacima u to vrijeme odnosila se na navodni dogovor postignut između turske i austrougarske vlade da će nakon tri godine stupiti na snagu potpuna zabrana iseljavanja, pa je to unosilo dodatni nemir i požurivalo neke muslimanske porodice da se odluče za hidžru. Sve navedeno ulema okupljena u Muslimanskom muallimskom i imamskom društvu energično je pobijala. A da su te glasine poprimile ozbiljne razmjere potvrđuje i činjenice da je i Zemaljska vlada službeno reagirala i negirala postojanje takvog sporazuma. Za razliku od nekih ranijih slučajeva masovnog iseljavanja kada je glas predstavnika bošnjačke vjerske inteligencije protiv iseljavanja bio uglavnom

⁹ *Spomenica o 20-godišnjici postojanja Udruženja ilmije*, str. 13-14.

slab i svodio se na individualne inicijative jednog manjeg broja uleme, po prvi put putem pomenute Okružnice bošnjačka ulema se organizovano, energično i planski založila na zaustavljanju iseljeničkog pokreta Bošnjaka nakon aneksije koji je zaprijetio da poprimi masovne razmjere. S obzirom na utjecaj kojeg su imami i mualimi imali na običan svijet, baziran na značaju i ulozi vjere u svakodnevnom životu Bošnjaka tog vremena, razumljivo da je ova akcija polučila i značajan rezultat. Taj rezultat se, svakako, ne mjeri brojem ljudi koji su učinili hidžru, već brojem onih kojih su namjeravali i razmišljali o iseljavanju, ali to na kraju nisu učinili. Naravno, egzaktni pokazatelji o tome nisu dostupni, ali se sa sigurnošću može tvrditi da se takve životne odluke ne donose bez određenih konsultacija sa ljudima od autoriteta u sredinama u kojima su Bošnjaci živjeli, a predstavnici uleme zasigurno pripadaju tom sloju. Javno iskazivanje stava uleme za, protiv ili pak pokazivanje suzdržanosti po određenom pitanju uvijek bilo važno, kako za obične ljude tako i za predstavnike vlasti. U tom svjetlu potrebno je sagledavati i značaj pomenute Okružnice.¹⁰

Muslimansko muallimsko i imamsko društvo bilo je aktivno sve do 1913. godine. Tada dolazi do fuzioniranja sa drugim udruženjem bošnjačke vjerske inteligencije, a to je Organizacija bosanskohercegovačke ilmije koja je osnovana 1912. godine.¹¹ Spajanje dva udruženja obavljeno je 27. marta 1914. godine, samo dan nakon inauguracije reisu-l-ulema Čaušević. Održana je zajednička skupština oba društva i donesena odluka o raspuštanju njihovih glavnih odbora, kao i odluka o izboru novog odbora zajedničkog udruženja koji se sastojao od 22 člana, a čijim radom je predsjedavo reisu-l-ulema Čaušević. Usvojene su i izmjene statuta, te zaključak da se osnuje novi društveni organ pod nazivom "Yeni Misbah", koji bi zamjenio dotadašnje listove "Muallim" i "Misbah".¹²

Muslimansko mualimsko i imamsko društvo bilo je ograničeno samo na pripadnike ova dva zanimanja, a krug uleme je bio mnogo širi. Zbog toga se vrlo brzo pojavljuje ideja za osnivanjem novog udruženja koje bi okupljalo sve pripadnike ilmijanskog staleža. Ta ideja se pojavila još na skupštini Društva održanoj u novembru 1911. godine.

¹⁰ Cjelovit tekst Okružnice vidjeti u: *Spomenica o 20-godišnjici postojanja udruženja ilmije*, str. 14-15.

¹¹ Udruženje bosansko-hercegovačke ilmije, *Mualim*, mart-april 1912, god. II, br. 7, str. 97-101.

¹² Fuzija Džemijjeti ilmije i muallimsko-imamskog društva, *Biser*, god. II, br. 17. i 18, 1. i 15. mart 1914, Mostar, str. 287.

Prvo su se pojavili prijedlozi za unošenjem izmjene u pravila Društva kojima bi bilo omogućeno njegovo proširivanje na sve pripadnike uleme, da bi kasnije preovladalo mišljenje o potrebi osnivanja sasvim novog društva koje bi okupilo sve pripadnike ilmijanskog staleža. Početkom februara 1912. godine sastala se sarajevska ulema, ali i neki drugi koji su se zatekli tom prilikom u Sarajevu, u kući reisu-l-uleme hzf. Sulejman ef. Šarca, i nakon svestranog razmatranja donesena je odluka o osnivanju novog društva. Tom prilikom izabran je Privremeni odbor sa zadatkom da što prije pristupi izradi pravila Udruženja bosankohercegovačke ilmije, odnosno Džemijeti-ilmije, kako se najčešće u onovremenoj štampi pominje.¹³

Osnivačka skupština Udruženja održana je 9. marta 1912. godine u prostorijama Ulema-medžlisa u Sarajevu. Skupštinu je otvorio reisul-ulema hzf. Sulejman ef. Šarac sa govorom o potrebama osnivanja Udruženja. Iz tog obraćanja je vidljiv kontekst u kojem se ulema odlučila na ovaj korak. Ono što je prethodilo ovakvom obliku organizovanja jeste pojava određenih napada i optužbi na račun uleme po nekim novinama, omalovažavanja njihovog rada i uloge u društvu. Radi uspješnijeg suprostavljanja takvim tvrdnjama, naročito pisanju štampe, bilo je potrebno poduzeti određene aktivnosti u cilju udruživanja i zajedničke borbe za svoja prava i očuvanje ugleda i dostojanstva ulemaskog staleža. Za predsjednika skupštine izabran je reisu-l-ulema u penziji Mehmed Teufik ef. Azapagić. O potrebama osnivanja Udruženja govorio je i Mehmed Dž. Čaušević ističući da takav način organiziranja koristi i ilmija u drugim zemljama. U Privremeni odbor izabrani su: Mehmed Džemaludin ef. Čaušević, profesor Šerijatske sudačke škole; Omer ef. Zukanović, član Ulema medžlisa; Ismail ef. Bukvica, šerijatski sudac; Salim ef. Muftić, muderis; Ahmed ef. Burek, vjeroučitelj u Gimnaziji i Muhamed Seid ef. Serdarević, predsjednik Muslimanskog mualimskog i imamskog društva. Prilikom podnošenja izvještaja o radu Privremenog odbora M. Dž. Čaušević je iznio podatak da je Udruženju pristupilo već 670 članova. U Glavni odbor Udruženja izabrani su: Džemaludin ef. Čaušević – predsjednik, Salim ef. Muftić – potpredsjednik, Muhamed Seid ef. Serdarević – tajnik, Tajib ef. Saračević – blagajnik, Muhamed ef. Tufo – knjižničar, Sakib ef. Korkut – zamjenik tajnika,

Ibrahim ef. Sarić – zamjenik blagajnika i članovi odbora Salih ef. Svrzo, Ahmed ef. Burek i Mehmed ef. Polić.¹⁴

Programskih načela Udruženja mogu se sagledati iz usvojenih Pravila. U njima je istaknut zadatak Društva koji se sastoji u ujedinjavanju ilmije u Bosni i Hercegovini u jednu cjelinu kako bi zajedničkim snagama radila na širenju dobre i zdrave prosvjete, a naročito vjerske, zatim da radi na učvršćivanju islamskih vjerskih osjećaja i poticanju pripadnika islamske vjere na ispunjavanje vjerskih obaveza, na suzbijanju protuislamskih ideja i običaja, na iskorjenjivanju zli i štetnih navika koje su se vremenom uvukle u Islamsku zajednicu, da se muslimanskom podmlatku daje valjan i jedinstven odgoj, da se štite staleški interesi i ugled ilmije i radi na tome da se on podigne i održi na visokoj razini što ulemi i pripada. Društvo se dalje obavezalo na potpomaganje siročadi i udovica svojih redovnih članova koji su siromašni, a koji nemaju penziju, kao i na pružanje materijalne podrške svim članovima koji se zadese u izvanrednim okolnostima. Zauzet je jedinstven stav da je potrebno posebno poraditi na tome da se materijalno stanje mualima, imama, muderisa i vjeroučitelja poboljša. Također je naglašeno da Društvo ne smije pripadati nijednoj političkoj stranci, ali da mu je ipak dužnost da podrži one misli, ideje i aktivnosti koje su od koristi za ehli-islam u Bosni i Hercegovini bez obzira od koga one dolazile.¹⁵

Radi ostvarivanja navedenih ciljeva predviđene su i neke konkretne aktivnosti. U članu 3. pravila Društva predviđeno je izdavanje lista koji bi služio njegovim organima, i u kojem bi se objavljivala korisna štiva i potrebni naputci. Odmah nakon konstituirajuće sjednice pristupilo se osnivanju pododbora Društva u okružnim mjestima kako bi se steklo veće uporište i podrška na terenu. U oktobru 1912. godine pojavio se i prvi broj novopokrenutog lista "Misbah". Misbah je predstavljao zvanično glasilo Udruženja bosankohercegovačke ilmije, a njegov glavni i odgovorni urednik bio je Sakib ef. Korkut. Štampan je arapskim pismom na bosanskom jeziku, a izlazio je na osam strana dva puta mjesečno. Manji broj tekstova objavljen je i na turskom jeziku, koje su uglavnom potpisali Džemaludin ef. Čaušević, Salih Safvet ef. Bašić ili sam urednik. Prva godina izlaženja završena je sa 24 broja, s tim da je

13 Bosna ve Hersek cem'iyeti ilmiyyesi, *Misbah*, oktobar 1912, I, 1-2, str. 1.

14 *Spomenica o 20-godišnjici postojanja udruženja ilmije*, str. 16-17.

15 Udruženje bosansko-hercegovačke ilmije, *Mualim*, mart-april 1912, god. II, br. 7, str. 97-101.

zadnje izdanje bilo trobroj. U drugoj godini izlaženje "Misbah" je promijenio svoj format i počeo izlaziti jednom sedmično. Po zaključku Glavne skupštine Udruženja uz arebicu se počelo upotrebljavati latinično i ćirilčno pismo.¹⁶

Druga godina imala je 22 broja, a nakon toga "Misbah" je formalno prestao izlaziti, odnosno pojavio se pod novim imenom "Yeni Misbah". Naime, zbog fuzioniranja Muslimanskog mualimskog i imamskog društva sa Udruženjem bosanskohercegovačke ilmije, po ranijem dogovoru oba zvanična glasila ovih udruženja su ukinuta radi pokretanja novog zajedničkog glasila "Yeni Misbah". Uredničko mjesto ponovo je pripalo Sakib ef. Korkut. Izlazio je kao sedmičnik, a donosio je tekstove štampane na arebici, latinici i ćirilici. Ukupno je izašlo 19 brojeva. Posljednji broj izašao je 24. jula 1914. godine. Nakon toga zbog otpočinjanja rata prestaje izlaziti. Što se tiče autora i saradnika u listu, tu se uz glavnog urednika Sakib ef. Korkuta, čiji su radovi ispunjavali dobar dio lista, pojavljuju Salih Safvet ef. Bašić, Ibrahim ef. Fejić, Džemaludin ef. Čaušević, Muhamed Seid ef. Serdarević, Hazim ef. Muftić i Muhamed ef. Tufo.¹⁷

Prilikom imenovanja Džemaludin ef. Čauševića za reisu-l-ulemu svečani broj "Misbaha" imao je rekordnih 14 strana na latinici i ćirilici, i 6 na arebici. U ovom broju oglasio se i najveći broj saradnika lista. Svoje priloge objavili su: Muhamed Emin ef. Dizdar, Ibrahim ef. Fejić, h. Hamid Svrzo, Hasan ef. Nametak, Hamdija Mulić, Šemsudin Sarajlić, Musa Čazim Čatić, Muhamed ef. Tufo, Sakib ef. Korkut, Hazim ef. Muftić, hfz. Muhamed Ali ef. Dukatar, Salih Safvet ef. Bašić, Muhamed Seid ef. Serdarević i Hazim ef. Puzić. Također je objavljena i čestitka Ali Fehmi ef. Džabića, bivšeg mostarskog muftije i tadašnjeg profesora arapske književnosti na fakultetu u Istanbulu.

Iako se radi o listovima sa dominantno vjerskim sadržajima, "Misbah" i "Yeni Misbah" često nisu propuštali priliku osvrnuti se na aktualne društveno-političke događaje. Posebno je na tom planu bio agilniji urednik Sakib ef. Korkut. Uredno je pratio sve pojave i događaje u bosanskohercegovačkom društvu, posebno one koji se na bilo koji način odnose na Bošnjake, reagirao na njih otvoreno i oštro kad se za tim ukazala potreba, a to je uglavnom bilo u slučajevima kad bi se pojavljivale nekorektnosti i

netačnosti prema Bošnjacima i njihovoj vjeri, odnosno u slučajevima kada je bilo važno stati u zaštitu časti i dostojanstvo muslimana i islama.

Udruženje je na odgovarajući način nastojalo reagirati kad god se smatralo da su povrijeđeni interesi ilmijanskog staleža i Bošnjaka. Tako je na Konstituirajućoj skupštini 28. juna 1912. godine u Sarajevu donesena rezolucija u kojoj Udruženje izražava oštar protest Zemaljskoj vladi zbog imenovanja Osman Nuri Hadžića za direktora Šerijatske sudačke škole. Udruženje je zauzelo stav da O. N. Hadžić ni po moralnim ni stručnim kvalitetama ne zaslužuje da bude imenovan na ovaj položaj i da njegovo imenovanje na položaj direktora jedne tako značajne muslimanske obrazovne ustanove predstavlja uvredu za cijeli ilmijanski stalež. U toj rezoluciji se između ostalog kaže: " ... njegovo naimenovanje ne može se drukčije tumačiti nego kao izazov i krvava uvreda časti i ponosa ilmije i titranje sa najuzvišenijima osjećajima našeg milleta u ovim zemljama".¹⁸

Bosanska ulema se oštro ogradila od imenovanja O. N. Hadžića, osudivši tom prilikom način na koji je imenovanje provedeno i zatraživši da se ono što prije poništi.¹⁹ Zemaljska vlada se oglašila o ovu reakciju ilmijanskog staleža što je bio razlog da su iz Udruženja u naredne dvije godine stalno prosvjedovali, pisali pisma i zahtjeve, te upućivali delegacije Zemaljskoj vladi Bosne i Hercegovine tražeći uklanjanje O. N. Hadžića sa položaja direktora Šerijatske sudačke škole. Zbog oglašivanja vlasti o zahtjeve ilmijanskog staleža Džemaludin ef. Čaušević je 1912. godine napustio mjesto profesora u pomenutoj školi. Tek 1914. godine O. N. Hadžić je smijenjen sa mjesta direktora što je Udruženje smatralo svoji velikim uspjehom.

Udruženje ilmije nametnulo se kao značajan faktor u pregovorima sa austro-ugarskom upravom po otvorenim pitanjima iz vjersko-prosvjetnog domena. Bilo je vrlo aktivno kada je Zemaljska vlada poništila prve izbore Hodžinske izborne kurije za položaj reisu-l-uleme, zatraživši od kurije novi izbor kandidata. Udruženje je tim povodom u dva navrata upućivalo delegacije na najvišem nivou Zemaljskoj vladi sa zahtjevom da se ispoštuje volja naroda koja je u potpunosti bila u skladu sa Štatutom za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskim poslovima u Bosni i Hercegovini iz 1909.

16 F. Hafizović, Misbah, Jeni Misbah 1912-1914, u: *Bibliografija književnih priloga*, Tom IV, str. 357.

17 *Spomenica o 20-godišnjici postojanja udruženja ilmije*, str. 18.

18 Rezolucija proti imenovanju g. Hadžića, *Misbah*, oktobar 1912, I, br. 1-2, str. 14-15.

19 Jedna krvava uvreda, *Misbah*, oktobar 1912, I, br. 1-2, str. 4-7.

godine.²⁰ U redovne aktivnosti Udruženja ubraja se angažman na poboljšanju materijalnog položaja mualima i imama, te zalaganje za reformu mekteba, medresa i vjerounaučne nastave. Rezultat insistiranja Udruženja jeste postavljanje isključivo svršenika Darul-mualimina na položaj sekretara svih okružnih muftijstava, jer se smatralo da oni mogu najviše uraditi na sprovođenju vjersko-prosvjetnih reformi. Tako su na te položaje postavljeni Hasan ef. Haremić u Sarajevu, Hasan ef. Nametak u Mostaru, hfz. Mustafa ef. Nurkić u Tuzli, Munib ef. Cerić u Banjoj Luci, hfz. Ibrahim ef. Fazlić u Bihaću i hfz. Salih ef. Hotić u Travniku.²¹

Značajan primjer društveno-političkog angažmana Udruženja predstavlja tekst urednika Korkuta s kojim se suprostavlja pljački i maltretiranju kojima su bili izloženi pojedini Srbi nakon atentata u Sarajevu 28. juna 1914. godine. Kako su u tim nečasnim radnjama prema komšijama pravoslavne vjere sudjelovali i neki muslimani, Korkut je osjetio potrebu da reaguje i da ispred ilmije vrlo oštro osudi takve postupke. Posebno je upozorio da povreda privatne imovine i svetinje kućnog praga predstavlja nešto što se nikako ne može opravdati, nazvavši to vandalizmom i varvarstvom. U tekstu se ističe da privatna imovina svakom muslimanu mora biti sveta i neprikosnoveni, i da svaka navala na privatnu imovinu ne predstavlja ništa drugo nego li direktno i grubo kršenje islamskih propisa. Ovu energičnu, hrabru i iznad svega ljudsku reakciju urednika Korkuta važno je razumjeti, ne samo kao lično neslaganje sa neopravdanim nasiljem prema sugrađanima Srbima, već kao zvaničnu osudu nedjela od strane najbrojnijeg dijela bosanskohercegovačke uleme okupljene u Udruženju bosankohercegovačke ilmije. To je učinjeno putem njihovog zvaničnog glasila "Yeni Misbah". U prilog navedenom glasi i rečenica u kojoj Korkut kaže: "*Mi se stoga ograđujemo protiv nepromišljenom i neislamskom postupku ovih razbijača i osjećamo svojom dužnošću zamoliti svu braću muslimane, da se u buduće svakom prilikom sustegnu od ovakvih ispada. To nas samo ponizuje*".²²

Korkutov tekst je naišao na veliki odjek u svim slojevima bosankohercegovačkog društva, bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost. Čak su i državne vlasti tim povodom reagirale kod reisu-

l-ulema Čauševića skrenuvši mu pažnju da bi se trebalo više povesti računa o tome šta i kako se piše u "Yeni Misbahu". Reisu-l-ulema je odlučno stao iza urednika ilmijanskog lista odgovorivši Zemaljskoj vladi da stoji iza svake Korkutove riječi.

Rad Udruženja je otpočinjanjem Prvog svjetskog rata obustavljen. Posebna praznina nastaje prestankom izlaženje glasila "Yeni Misbaha", koji je u predratnom periodu postao vrlo relevantan i utjecajan list u bošnjačkom narodu. Ratne okolnosti nisu dozvoljavale ovu vrstu društvenog angažmana, a jedno vrijeme na početku rata to je bilo i zakonom onemogućeno. Tek pred kraj rata, tokom 1917. i 1918. godine, u štampi su se sve češće počeli pojavljivati glasovi i apeli iz raznih mjesta Bosne i Hercegovine (Mostar, Cazin, Visoko itd.) za oživljavanjem rada Udruženja. Traženo je od predsjedništva Udruženja, odnosno od pojedinih njegovih članova, da se aktiviraju na obnavljanju Udruženja i na ponovnom pokretanju "Yeni Misbaha".²³ Njegovo obnavljanje nisu iziskivale samo vjerske i kulturne potrebe, već i čisto politički prilike, kako bi bošnjački narod imao ko da zastupa. S obzirom da su bošnjački politički predstavnici na društveno-političkom planu uglavnom zakazali i izgubili kredibilitet, ilmija je ostala gotovo jedini relevantan faktor s kapacitetom da nastupa ispred cijelog bošnjačkog naroda.

Također, pred kraj rata javila se ideja o pokretanju novog mualimskog udruženja koje bi zasebno djelovalo u odnosu na Udruženje bosankohercegovačke ilmije. U jednom tekstu koji je objavljen u listu "Biser" pod naslovom *Ponovno i posebno udruženja naših mualima* navodi se da je jedna grupa sarajevskih mualima održala sastanak i poslala upit svim mualimima da se izjasne da li su za osnivanje posebnog udruženja.²⁴ U istom članku navedeno je da su skori svi mualimi pozitivno odgovorili na iznesenu inicijativu. Iz ove reakcije se može iščitavati nezadovoljstvo mualima (ne)radom Udruženja bosankohercegovačke ilmije i prije početka rata, a posebno tokom rata. U tekstu se izražava veliko kajanje što je uopće došlo do fuzioniranja Muslimanskog mualimskog i imamskog udruženja sa Džemijetul-ilmijom u kojoj su preovladali lični interesi i borba oko čelnih pozicija unutar struktura islamske zajednice dok su suštinski problemi imamske i mualimske populacije potpuno zapostavljeni. Izuzetno težak položaj ovih društvenih

20 O načinu izbora Ulema-medžlisa više vidjeti u: GHB, Sign. II-510, Statut za autonomnu upravu vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1909, str. 60-71.

21 *Spomenica o 20-godišnjici postojanja udruženja ilmije*, str. 20.

22 *Yeni Misbah*, god. III, br. 14, 2. juli 1914, str. 1.

23 *Spomenica o 20-godišnjici postojanja udruženja ilmije*, str. 21.

24 *Ponovno i posebno udruženja naših mualima, Biser*, br. 2, Mostar 1918, str. 16.

kategorija ostao je neriješen do otpočinjanja rata, a ratne neprilike su samo dodatno pogoršale njihovo stanje, čime su mualimi i imami dovedeni na goli rub egzistencije. Najviša mualimska plaća iznosila je 77 kruna mjesečno, što je bilo tri puta manje nego učiteljska primanja u narodnim osnovnim školama. Član Osnivačkog odbora mualimskog udruženja efendija Alibegović navodi da su mualimi tokom rata dobili svega dvomjesečnu plaću u 1916. i 50% doplatka u 1917. godini. Prilikom posjete delegacije Osnivačkog odbora udruženja, u kojoj je bio i Dr. Mehmed Spaho, zamjeniku poglavara Zemaljske vlade Maksu Đurkoviću predloženo je teško stanje ovog staleža. Žalili su se na predstavnike iz vrha Islamske zajednice i Vakufsko-mearifske uprave da gotovo ništa nisu učinili za njih na poboljšanju materijalnog položaja. Sva njihova pomoć svela se na povišicu 10-15 kruna. Navodeći razloge za osnivanje novog udruženja rekli su da je djelatnost Džemijetul-ilmije obustavljena, od koje nisu ni ranije imali neku korist, i da tako ne postoji niko ko bi zastupao njihove staleške interese.²⁵

Pored pomenuta dva ilmijanska udruženja,

²⁵ Organizacija muallima, *Biser*, 1-15. VI 1918, III, br. 11. i 12, str. 190 - 191.

neposredno pred Prvi svjetski rat postojala je inicijativa o formiranju zasebne organizacije šerijatskih sudija u Bosni i Hercegovini. Ali Riza ef. Prohić je bio glavni inicijator ove ideje, a ona se pojavila na okupljanju šerijatskih sudija prilikom inauguracije reisu-l-uleme Čauševića. Na sastanku kojim je predsjedavao Prohić jednoglasno je usvojen zaključak da je organizacija potrebna i da sve pripreme, elaborat i pravila potrebna za registriranje povjere šerijatskim sudijama i vježbenicima iz Sarajeva. Početkom aprila izrađen je Nacrt pravila društva, a 11. aprila 1914. godine upućen je apel svim šerijatskim sudijama da pristupe organizaciji. Prema prispjelim podacima do 31. maja 1914. godine za članstvo u društvu prijavilo se 67 šerijatskih sudija i 24 vježbenika. Tog dana izabrana je i Privremena uprava društva na čijem čelu se nalazio Ali Riza ef. Prohić. Međutim, početak ratnih dejstava zaustavio je sve dalje aktivnosti i odgodio osnivanje ovog društva do završetka rata.²⁶

²⁶ *Spomenica o 20-godišnjici postojanja udruženja ilmije*, str. 22-23.

Summary

SPECIALIZED RELIGIOUS ASSOCIATIONS OF BOSNIAK INTELLECTUALS AND THE HERALDS THEY ISSUED DURING THE AUSTRO-HUNGARIAN PERIOD

Edin VELADŽIĆ

Formation of associations as a modern form of socio-political activism of Bosniak religious intellectuals has started in the beginning of the 20th century. Two associations were formed then, namely: The Muslim muallim and imam society for Bosnia and Herzegovina (1909) and The Ilmiyya organisation of Bosnia and Herzegovina (1912). Soon these two associations joined into one, named Ilmiyye Association of Bosnia and Herzegovina that is Jemmiyyeti Ilmiyye (2012). Bosniak intellectuals of the time proved to be very active, they tried to articulate their interests in a variety of ways, they went public with clear ideas concerning current religious, social, cultural and socio-political issues. These associations enjoyed significant support of Bosniak public. In other bigger cities affiliations of these associations were formed, and it is important to mention here that associations issued, mainly on regular bases their own heralds and gazettes: Muallim, Misbah i Yeni Misbah.

Key words: associations, ulema, intelligence, society, Bosniaks, Austro-Hungarian period, Ilmiyya, muallim, imam, Sharia law judges.

الموجز

الجمعيات المهنية للمثقفين الدينيين البشانقة ومجلاتها في العهد النمساوي الهنغاري

أدين فيلاجيتش

ظهرت جمعيات المثقفين الدينيين البشانقة في بداية القرن العشرين. باعتبارها شكلا عصريا من أشكال النشاط الاجتماعي السياسي لديهم. في تلك الحقبة ظهرت جمعيتان هما جمعية المعلمين والأئمة المسلمين في البوسنة والهرسك (1909) ومنظمة علماء البوسنة والهرسك - علمية (1912). وسرعان ما تم توحيدهما في جمعية علماء البوسنة والهرسك - جمعية العلمية (1912). أبدت طبقة المثقفين الدينيين البشانقة في ذلك الوقت نشاطا كبيرا. ساعية إلى تحقيق مصالحها بطرق مختلفة. وخرجت إلى الرأي العام بمواقف واضحة تتعلق بالقضايا الدينية والاجتماعية والثقافية والسياسية الراهنة. وقد شهدت الجمعيات دعما ملحوظا من عموم البشانقة. حيث تم تأسيس فروع لها في المدن الكبيرة. ويجدر بنا أن نذكر أنها كانت تصدر المجلات بانتظام: المعلم، المصباح، المصباح الجديد. الكلمات الرئيسية: الجمعيات، العلماء، المثقفون، المجتمع، البشانقة، العهد النمساوي الهنغاري، علمية، المعلمون، الأئمة، القضاة الشرعيون.